

ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СУДОВИХ ПРИСТАВІВ ЗА СУДОВИМИ СТАТУТАМИ 1864 РОКУ

У п. 8 розд. 1 Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів Президент України звертає увагу на те, що «існуюча система виконання судових рішень є малоефективною. Фактично відсутня система контролю за діяльністю державної виконавчої служби. Європейський суд з прав людини в рішеннях проти України найчастіше констатує порушення права на справедливий суд саме внаслідок невиконання рішень національних судів» [7, с. 6]. З огляду на це постає необхідність пошуку шляхів підвищення ефективності системи виконання судових рішень, що не в останню чергу досягається за допомогою вивчення історичного досвіду її функціонування, а відтак, проблема дослідження питань практичної діяльності судових приставів за Судовими статутами 1864 р. набуває особливої актуальності й вимагає ґрунтовної

наукової розробки.

Незважаючи на свою значущість, ця проблема залишається мало дослідженою в сучасній українській науковій літературі. Серед загального обсягу сучасних напрацювань із даної тематики можна знайти лише окремі аспекти її розгляду. Ось чому джерельну базу статті становлять передусім архівні документи й матеріали, періодичні видання й праці тогочасних дослідників теоретичного та практичного спрямування, зокрема, керівництва для судових приставів. Загалом же така ситуація зумовлює необхідність подальших розробок у цьому напрямку й визначає своєчасність обраної теми.

Метою даної статті є дослідження функціонування інституту виконання рішень суду за Судовою реформою 1864 р., його законодавчої регламентації, методологічно-рекомендаційного забезпечення, а також практичних аспектів діяльності судових приставів за Судовими статутами

1864 р. У підсумку це має стати в нагоді при врахуванні історичного досвіду в умовах сучасного реформування державної виконавчої служби в Україні.

Організаційно-правові засади діяльності судових приставів найбільшою мірою визначили такі основоположні документи, як «Учреждение судебных установлений» [16] (далі по тексту – УСУ), «Устав гражданского судопроизводства» [14] (УГС), «Устав уголовного судопроизводства» [15] (УУС) від 20 листопада 1864 р. Крім того, у пореформений період були розроблені численні рекомендації й посібники стосовно діяльності судових приставів, що мали неофіційний характер, однак широко використовувались на практиці.

Відповідно до УСУ судові пристави були особливими посадовими особами, які діяли при судах. Стаття 297 УСУ встановлювала, що вони перебувають при касаційних департаментах урядового сенату, при судових палатах та окружних судах для виконання дій, які покладаються на них статутами кримінального й цивільного судочинства та цим установленням.

Практична діяльність судових приставів охоплювала виконання ними завдань і здійснення повноважень, детально регламентованих законом. До конкретних обов'язків судових приставів

належали: а) вручення повісток; б) арешт майна; в) право вимагати від поліції обшуку боржника; г) затримання боржника при спробі втечі; д) ввід у володіння; е) охорона спадкового майна; є) виконання рішень іноземних держав; ж) продаж власності; з) опис майна. Узагальнюючи їх, дослідники виділяють 3 категорії функцій, що покладалися законодавством на судових приставів: (1) діяльність, що полягала у примусовому виконанні судових рішень; (2) участь в охоронному провадженні, тобто заходах, що стосувались охорони майна померлих осіб; (3) заходи щодо забезпечення діяльності суду [6, с. 118].

Основним напрямком діяльності судових приставів було примусове виконання судових рішень. За ст. 937 УГС на судових приставів відповідного судового округу покладалися всі дії щодо цього процесу, які вони здійснювали особисто, від свого імені й під власну відповідальність, керуючись законом і власним розсудом. У статті роз'яснювалось, що пристави, як органи, створені законом спеціально для виконання доручень і рішень суду, не вправі під тим чи іншим приводом передоручати виконання своїх обов'язків будь-яким іншим органам влади, зобов'язані всі свої дії виконувати особисто, якщо останні здійс-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

нуються в межах їх ділянки [12, с. 6].

Особливістю діяльності судових приставів по виконанню рішень суду за Судовими статутами 1864 р. було підпорядкування їй принципу диспозитивності, оскільки судові рішення зверталися до стягнення не інакше, як за бажанням стягувача [2, с. 121]. Їх виконання здійснювалося приставом на підставі виконавчого листа, що видавався за усним або письмовим проханням позивача (ст. 926 УГС). Призначався судовий пристав і приступав до виконання рішення негайно після отримання виконавчого листа, який видавався йому або ж позивачеві для передачі відповідному приставу (ст. 939 УГС). Останній був зобов'язаний повідомляти голову суду про всі обрані способи виконання, а також про його відстрочку (ст. 940 УГС).

Рішення суду могло виконуватися приставом шляхом передачі майна натурою особі, якій воно присуджено, звернення стягнення на рухоме або нерухоме майно боржника (ст. 933 УГС). Передбачались такі заходи примусового виконання, як здійснення за рахунок відповідача дій чи робіт, які повинні бути вчинені в призначений судом термін (ст. 934 УГС), а також звернення стягнення на доходи боржника (ст. 1085 УГС). Спосіб стягнення

мав право обирати стягувач, а якщо пристав не брав його вказівки до уваги, той він мав право вимагати, щоб це було зафіксовано в журналі (ст. 948). На початковому етапі виконавчого провадження приставу належало під розписку передати відповідачеві особисто чи за місцем його перебування повістку про виконання (ст. 942 УГС). Однак у правовій літературі вказувалось як на прогалину в законодавстві, що за неможливості вручити боржникові повістку через те, що він переховується чи змінив місце проживання, рішення суду фактично залишається без виконання. Статут же не дає задовільної відповіді, що саме робити в такому випадку [9, с. 81].

При виконанні рішень суду судові пристави наділялись правом вживати заходи примусу. Як зазначав Л. Барсов, виконання судових рішень вельми часто поєднувалося з примусом із застосуванням сили; головними якостями, які забезпечували успіх цього процесу, були швидкість, енергія й надійність виконання [1, с. 175]. Згідно з УГС заходами стягнення, спрямованими проти особи боржника, що могли вживатися судовим приставом, були: а) особистий арешт боржника, який допускався на прохання стягувача, коли боржник не виконав рішення суду й не мав майнового джере-

ла для погашення боргу (так звана «боргова яма»); б) заборона боржникові виїжджати з місця проживання або тимчасового перебування; в) виклик боржника для надання відомостей про кошти для задоволення вимог стягувача.

У процесі звернення стягнення на майно пристав накладав на нього арешт, що полягав в описі вказаного майна й у вжитті заходів щодо його схоронності (ст. 968 УГС). Так, вивчаючи архівну справу про провадження судовим приставом Харківського окружного суду Васильківським накладення арешту на майно почесного громадянина П.Н. Павлова за позовом міщанина Повзнера у сумі 1150 руб., бачимо, що до виконання цієї дії пристав був зобов'язаний залучити понять з обох сторін. Опис майна боржника здійснювався приставом дуже ретельно, з урахуванням суми боргу, а його результати докладно занотовувались у журналі судового пристава [17].

Крім рішень у справах цивільних судові пристави виконували вироки й у кримінальних справах стосовно грошових стягнень, серед яких були: «покладені в покарання» й присуджені по заявлених у кримінальному процесі цивільних позовах про відшкодування потерпілому завданих злочинним діянням шкоди і збитків, а також про відшко-

дування судових витрат. Це передбачалося статтями 954 і 994 УУС. Згідно зі ст. 974 останнього при цьому судові пристави керувалися правилами, встановленими УГС для судочинства по цивільних справах.

Поряд з виконанням судових рішень важливою функцією судових приставів вважалась участь в охоронному провадженні, що покладалась на тих із них, які перебували при з'їздах мирових суддів. Ця діяльність полягала у вжитті заходів по охороні майна в разі смерті спадкодавця, коли наявні не всі його спадкоємці, тобто у введенні у володіння нерухомим майном та участі у його розподіленні. Такий різновид практичної роботи судових приставів можна розглянути на прикладі провадження у справі про введення у володіння А.Є. Токаревої – вдови міщанина і Є.В. Буракової – дружини селянина. Для цього судовому приставу необхідно було зібрати велику кількість документів, що посвідчували їх право на нерухомість. До них належали різні довідки і свідоцтва, які він отримував у повітовому казначействі, повітовій земській управі та інших установах. Перебіг цього процесу він чітко фіксував у журналі судового пристава [18].

Різноманітною і значною за обсягом була діяльність приставів по забезпеченню встанов-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

леного порядку діяльності суду. У правовій літературі вона розумілась як сукупність заходів, спрямованих на створення належних умов для відправлення правосуддя [5, с. 174, 175], і відповідно до тогочасного законодавства полягала в наданні сторонам повісток і документів (ст. 321 УСУ), виконанні дій, які доручалися їм від керівників касаційного департаменту чи судової палати (ст. 321 УСУ), та інших дій, що входили в їх обов'язки в межах округу того суду, при якому вони перебували (ст. 322 УСУ). Поняття «інші дії» не було конкретизовано законодавцем, що є своєрідним недоліком, який призводив до зловживань. Традиційно ж на судових приставах покладалась обов'язки з підтримання порядку в залі судових засідань [6, с. 145].

Дискусійним у юридичних джерелах залишалось віднесення до діяльності судових приставів по відправленню правосуддя таких дій, як заходи по забезпеченню позову. Одні правники (наприклад В.В. Захаров) арешт рухомого й нерухомого майна, підписку боржника про невиїзд тощо включають до групи повноважень приставів по забезпеченню встановленого порядку діяльності судів, оскільки вони не становили собою виконання судового рішення й не супроводжувались відчуженням

майна, а створювали гарантії для реалізації інтересів позивача [5, с. 184]. На противагу цій позиції інші вчені дотримуються думки, що вказані дії безпосередньо не впливають на діяльність суду при вирішенні спору, а служать заходами, що застосовуються для належного виконання рішення суду [6, с. 151]. Ця точка зору вбачається нам більш переконливою, у зв'язку з чим такі заходи треба розглядати саме в аспекті практичної діяльності судового пристава по виконанню рішень суду.

Гарантії виконання судовими приставами своїх функцій закріплені у статтях 316–320 УСУ. Закон надавав їм право у випадку опору вимагати сприяння місцевої поліцейської і навіть військової влади, які зобов'язані були надавати їм допомогу без затримки (ст. 316 УСУ). У разі необхідності судовий пристав запрошував поліцію письмовим повідомленням, у якому вказував, для яких саме виконавчих дій потрібна її присутність чи сприяння [4, с. 15]. Будь-яка образа, завдана судовому приставу під час виконання ним своїх обов'язків, чи будь-який опір його законним вимогам і розпорядженням вважалися злочинами проти влади й тягли за собою встановлені законом покарання (ст. 320 УСУ). Поряд із цим у відповідних рекомендаціях зазна-

чалось, що судовим приставам при виконанні своїх службових завдань належить поводитися з публікою тактично, з гідністю, спокійно і ввічливо, інакше вони легко можуть викликати грубе ставлення до себе [10, с. 27].

Важливим аспектом практичної діяльності судових приставів був контроль за нею, а також їх відповідальність за її невиконання чи неналежне здійснення. Дослідники пореформеного періоду вказували на необхідність перевірки правильності й законності діяльності цих представників судової влади, зазначаючи, що суд повинен не контролювати їх діяльність, а лише спрямовувати її на законний шлях, якщо вбачає неправильність тих чи інших дій у виконанні своїх рішень [8, с. 7, 8].

До обов'язків судових приставів входило ведення спеціальної книги або журналу, що встановлювалося ст. 325 УСУ і ст. 950 УГС. Вони велись до кожної окремої справи, де докладно описувалася сутність останньої, перебіг виконавчого провадження, способи виконання судових рішень, доручення, які давалися судовому приставу, та ін. Такі книги (журнали) обов'язково перевірялись, отже, вони посвідчували діяльність судових приставів, облік грошових коштів, які вони отримували при цьому, тобто були об'єктом нагляду й конт-

ролю за їх роботою з боку уповноважених на те органів. Разом із тим у відповідних посібниках зверталась увага на те, що багато судових приставів не надають належної уваги своєчасному веденню журналу, відмічається його недбалість, помилки. Однак, оскільки ця спеціальна книга відбиває повну картину всіх дій судового пристава по виконанню судових рішень, до складання такого серйозного акта слід підходити максимально уважно [4, с. 12, 13].

Іншою важливою запорукою законного й добросовісного виконання судовими приставами своїх повноважень був інститут застави, що вимагалась від них на випадок збитків, які могли бути завдані їх помилковими діями (ст. 302 УСУ). Статтею 331 УСУ встановлювалось: якщо неправильними чи протизаконними діями судового пристава комунібудь будуть завдані збитки, їх відшкодування здійснюється з наданої ним застави, а якщо її виявиться недостатньо, – з іншого його майна. При цьому судовий пристав, застава якого повністю або частково звернена на відшкодування завданих ним збитків, усувається від виконання своїх обов'язків до її поповнення або надання нової (ст. 332 УСУ).

УСУ обмежували діяльність судового пристава тим, що він не

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

повинен брати на себе виконання ніяких дій, що стосуються його дружини чи родичів до четвертого ступеня споріднення, а свояків – до другого (ст. 323 УСУ). Контроль за всіма діями судового пристава покладался на стягувача (ст. 925 УГС). На неправомірні дії судового пристава останній міг подати скаргу до суду, в окрузі якого рішення виконується (ст. 962 УГС). Водночас тогочасні дослідники вказували: оскільки в цій статті суд, до якого можна було оскаржувати дії судового пристава, прямо не визначався, то, наприклад, у частині застосування вказаного правила до мирових судів питання оскарження залишалось невирішеним, що на практиці породжувало масу непорозумінь [11, с. 4, 5].

Як посадові особи судового відомства, судові пристави за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків підлягали відповідальності, яка за ст. 261 УСУ могла бути 2-х видів – у порядку дисциплінарного провадження і за вироками кримінального суду. Згідно з роз'ясненням до цієї статті відповідальність у порядку кримінального провадження наставала за службові злочини й проступки, які за законом тягли за собою віддання до формального суду, а за правилами дисциплінарного провадження за малозначні упушення

по службі – в адміністративному порядку [13, с. 183].

Така специфіка діяльності судових приставів вимагала від цих осіб певного рівня теоретичної підготовки і практичних навичок, належних ділових і моральних якостей. У зв'язку із цим у тогочасній пресі критично зауважувалось, що від цих представників судової влади «статут вимагає... вміння тлумачити й роз'яснювати зміст закону відповідно до обставин, викладених у рішенні суду... Добросовісне, правильне й законне виконання цього завдання можна очікувати й вимагати лише від особи, знання якої технічно й теоретично випрацювані й удосконалені у вищих школах юридичної освіти, але не можна й неможливо всього цього вимагати й очікувати від нинішнього складу судових приставів» [3, с. 3]. Отже, запорукою ефективності практичної діяльності судових приставів за Судовими статутами 1864 р. була не лише досконала правова регламентація інституту виконання судових рішень, а й відповідні особистісні якості представників корпусу судових приставів.

Проаналізувавши функціональні обов'язки судових приставів за Судовою реформою 1864 р., можемо дійти нижченаведених висновків.

Діяльність цих представни-

ків судової влади досить докладно регламентувалась тогочасним законодавством, серед якого основне місце посідали «Учреждение судебных установлений», «Устав гражданского судопроизводства», «Устав уголовного судопроизводства» від 20 листопада 1864 р. УСУ визначали організаційно-правові засади їх діяльності. Статути (УГС та УУС) встановлювали функції, повноваження й конкретний порядок їх реалізації приставами. Вагому роль відігравали численні рекомендації, посібники й керівництва, які узагальнювали й досліджували практику їх діяльності, надавали їм поради й роз'яснювали норми закону.

Судові статути 1864 р. закріпили також гарантії діяльності судових приставів і норми щодо нагляду, контролю й відповідальності цих осіб. Незважаючи на деякі прогалини й колізії, тогочасне законодавство, присвячене практичній діяльності судових приставів, можна вважати досить повним і досконалим.

Практична діяльність судових приставів була різнобічною.

Вона охоплювала: а) функції виконання судових рішень у цивільних і кримінальних справах (в останніх – у частині майнових стягнень); б) забезпечення охорони спадкового та деяких інших категорій майна; в) забезпечення організації діяльності судових органів тощо. Фактично в процесі своєї діяльності судові пристави здійснювали виконавчі, кур'єрські й поліцейські обов'язки, їх повноваження були багатоаспектними, а напрямки роботи різноманітними.

Ці представники судової влади брали участь у справі на всіх стадіях провадження, а тому діяльність інституту судових приставів у пореформений час стала запорукою належного відправлення правосуддя та функціонування всієї системи судочинства в Російській імперії. Досвід їх діяльності за Судовими статутами 1864 р. є актуальним і цілком може бути використаний в умовах сьогодення. Зазначене дає підстави для подальшого дослідження становлення й функціонування інституту судових приставів.

Список літератури: 1. Барсов Л. Состязательное начало в постановлениях устава гражданского судопроизводства об исполнении судебных решений // Журн. М-ва юстиции. – Год третий. – июнь 1897. – № 6. – С. 174-185. 2. Бессарабов В.Г., Тройно П.С. Основы развития института судебных приставов и исполнительного производства в России (дореволюционный период) // Право и политика. – 2004. – № 10. – С. 116-124. 3. Веккер Д. О судебных приставах // Судеб. газ. – Год XIV. – 1895. – №16. 4. Заметки для руководства судебных приставов в их служебной деятельности/ Сост. В.П. Мордухай-Болтовской. – СПб: Тип.-литогр. П.И. Шмидта, 1888. – 151 с. 5. Захаров В.В. Институт судебных приставов в дореволюционной России (1864-1917 гг.): Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2000. – 227 с.

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

6. *Зезюлина Т.А.* Организационно-правовые основы становления и функционирования института судебных приставов в России (1864-1917 гг.): Дис. ... канд. юрид. наук. – Владимир, 2006. – 190 с. 7. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Схвал. указом Президента України від 10.05.2006 р., № 361/2006 // Уряд. кур'єр. – 2006. – №95 (24 травня) – С. 1-8. 8. *Маттель А.И.* Об исполнении судебных решений // Журн. М-ва юстиции. – Год пятый. – март 1899. – № 3. – С.25-52. 9. *Милашевич С.* По поводу исполнения судебных решений по уставам 20 ноября 1864 года // Юрид. вестн. – 1871. – Кн. 7-я. – С. 80-83. 10. Руководство для судебных приставов окружных судов и съездов мировых судей, судебных рассыльных, чинов полиции, на которых возлагаются обязанности по вручению повесток и по исполнению решений судебных мест и для взыскателей и должников / Сост. *П.А. Арапов.* – Самара: Тип. И.П. Новикова, 1889. – 439 с. 11. Судебная газета. – Год VIII. –1889. – 26 нояб. – С. 4, 5. 12. Судебные пристава общих судебных учреждений / Сост. *Д.А. Носенко.* – Харьков: Тип. Адольфа Дарре, 1899. – 280 с. 13. Судебные уставы 20 ноября 1864 года с изложением рассуждений, на коих они основаны, изданные государственною канцеляриею: Второе доп. издание. – Ч. 3. – СПб.: Б.и., 1867. – 567 с. 14. Устав гражданского судопроизводства 1864 г., ноября 20 // Рос. законодательство X – XX веков: В 9-ти т. – Т.8: Судебная реформа / Под общ. ред. *О.И.Чистякова.* – М.: Юрид.лит., 1991. – С. 13-251. 15. Устав уголовного судопроизводства 1864 г., ноября 20 // Рос. законодательство X – XX веков: В 9-ти т. – Т.8: Судебная реформа / Под общ. ред. *О.И.Чистякова.* – М.: Юрид.лит., 1991. – С. 120 -251. 16. Учреждение судебных установлений 1864г., ноября 20 // Российское законодательство X – XX веков: В 9-ти т. – Т.8: Судебная реформа / Под общ. ред. *О.И.Чистякова.* – М.: Юрид.лит., 1991. – С. 32-82. 17. Фонд 381, опис 1, справа 10 // Державний архів Харківської області. 18. Фонд 381, опис 1, справа 6 // Державний архів Харківської області.

Надійшла до редакції 07.07.2009 р.

УДК 347.965.43

*І.П. Тимошевська, здобувачка
при кафедрі цивільного процесу
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

УПОВНОВАЖЕНИЙ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Відповідно до ст. 101 Конституції України парламентський контроль за додержанням конституційних прав та свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений).

Закон України від 23 грудня 1997 р. «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (далі – Закон) регулює правовий статус українського правозахисника [2]. Цей орган став відомий у світі під назвою «омбудсман». Омбудсман (швед. ombudsman) – уповнова-